

OSMANLI ŞAİRLERİNİN ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZDIKLARI ŞİİRLERDE KULLANDIKLARI DİL ÜZERİNE

ON THE LANGUAGE OTTOMAN POETS USE IN WRITING THEIR POEMS WITH THE CHAGATAI TURKISH

Abdullah MERT*

Öz

Osmanlı sahasında Doğu Türkçesiyle şiir yazma geleneği Nevayî'den önce yaşayan Şeyyad Hamza ve Ahmed-i Da'î'ye kadar uzanır. Özellikle Nevayî'den sonra Çağatay Türkçesiyle şiir yazan şair sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Yavuz Sultan Selim, Nedim ve Şeyh Galib gibi onlarca şair bu akımın etkisinde kalarak Çağatayca şiirler yazmıştır. Ancak söz konusu şiirler her ne kadar Doğu Türkçesi özellikleri taşısa da şairler, kendi yazı dillerinin tesirinden kurtulamamış ve Osmanlı Türkçesine özgü unsurlara şiirlerinde yer vermişlerdir.

Bu çalışma iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Osmanlı-Çağatay kültür etkileşimine yer verilmiş, ikinci bölümde Osmanlı şairlerinin yazdıkları Çağatayca şiirlerde yer alan Oğuz Türkçesine ait dil verileri ele alınmış, bu şiirlerdeki Oğuz Türkçesi unsurları ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı karşılaştırması neticesinde ortaya konulmuştur. •

Anahtar Kelimeler

Çağatay Türkçesi, Oğuz Türkçesi, Osmanlı Şairleri, Oğuzca Unsurlar

Abstract

The tradition of writing poetry with the East Turkish in the Ottoman dates back to Sheyyad Hamza and Ahmed-i Da'î who lived before Nevayî. Especially after Nevayî, the number of poets who wrote poetry with Chagatai Turkish increased considerably. Many poets like Yavuz Sultan Selim, Nedim and Sheyh Galib wrote poetry in Chagatai by being influenced by this current. However, even though the poems in subject have the characteristics of Eastern Turkish, the poets have not escaped the influence of their own writing languages and have included elements specific to the Ottoman Turkish in their poems.

This work has two parts. In the first part, Ottoman-Chagatai culture interaction was given. In the second part, the linguistic data of Oghuz Turkish in Chagatai Turkish poems written by Ottoman poets were handled and the features of Oghuz Turkish in these poems were presented in terms of phonetic, morphology and vocabulary comparison. •

Keywords

Chagatai Turkish, Oghuz Turkish, Ottoman Poets, Oghuz Turkish Features

* Arş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdlhmrt@gmail.com

0. GİRİŞ

Türkler, 13. yüzyıla kadar ortak bir yazı dili kullanmışlardır. Bu yüzyıldan itibaren Türk boylarının farklı coğrafyalara dağılması sebebiyle nispeten farklı ses ve şekil özellikleri gösteren yazı dilleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yazı dilleri Oğuz, Kıpçak ve Harezmi Türkçeleri olarak isimlendirilir. 15. yüzyılın ortalarından itibaren Türkçe; Çağatay ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki koldan gelişim göstermiştir. Türkler her ne kadar iki farklı yazı dili kullanmış olsalar da birbirlerinin yazı dillerini anlamaya devam etmişler ve kültürel ilişkileri sürdürmüşlerdir.

Hangi sözcüklerin ve eklerin Oğuzcaya ait olduğu konusunda ilk bilgileri Kaşgarlı Mahmut'tan öğrenmekteyiz. Kaşgarlı, iki yüzün üzerinde sözcüğe Oğuzca kaydı düşmüştür (Karahan 2013). Hangi sözcüğün veya ekin Oğuzcaya ait olduğu konusunda ilgili olarak Z. Korkmaz, G. Gülsevin ve Z. Kaymaz gibi araştırmacılar çalışmalar yapmıştır:

Korkmaz (1995), Eski Türkçede yer alan Oğuzca unsurları ses ve şekil bilgisi açısından değerlendirdiği makalesinde uzun ünlüleri, ön seste /y-/ türemesini, /b-/>/m-/ değişmesini, {+A} yönelme durumu ekini, {-sIG} sıfat-fiil ekini, {-pAn}, {-pAnIn} zarf-fiil ekini ve daha bir kısım eki Eski Türkçede görülen Oğuzca unsurlar olarak kabul etmiştir.

Gülsevin (2010), Oğuzca olmayan Türk lehçelerindeki Oğuzca unsurları değerlendirdiği makalesinde Oğuzcaya ait olduğunu tespit ettiği 3 morfolojik yapıdan ve 25 sözcükten bahsetmiştir. Gülsevin'e göre ilgi durumu ekinin {+(n)In} biçimi Oğuzcaya; {+nIn} biçimi ise Oğuz dışı unsurlara aittir. Ayrıca {-DUK} sıfat-fiil eki, {u-} ve *bil-* yeterlilik fiilleri de Oğuzcaya ait unsurlardır. Gülsevin, bu çalışmada *kentü* 'kendi', *dudak/dodak* 'dudak', *konuş-* 'konuşmak', *ol-* 'olmak', *anla-* 'anlamak', *bak-* 'bakmak', *benze-* 'benzemek', *bul-* 'bulmak', *kizle-* 'gizlemek', *in-* 'inmek', *yoğurt*, *el/elig* 'el' kelimelerinin de Oğuzcaya ait olduğunu ileri sürmüştür.

Çağatay Türkçesinde de Oğuzca unsurlar yer aldığı görülmektedir. Çalışmamızda Oğuzca olarak değerlendirdiğimiz kimi ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı ile ilgili unsurlar Çağatay şairlerinin şiirlerinde de kullanılmıştır. Ancak bu unsurların kullanımı sınırlı kalmış, bunlar Çağatay sahasında görülen Oğuzca unsurlar olarak kabul edilmiştir. Kaymaz (2004), Çağatay Türkçesindeki Oğuzca unsurları incelediği yazısında Çağatay şairlerinin şiirlerinde görülen Oğuzca unsurları şunlardır: I. *Teklik şahıs eki* {-Ar+Am} ({Ur+men} ile birlikte), I. *Çokluk şahıs eki* {-Ar+ız} ({Ur+biz} ile birlikte), *Geniş zamanın da olumsuzunda* {-mAn}/{-mAnAm} eki ({-mAs}+şahıs eki ile birlikte), *Yeterlilik fiili* {-A bil-} ({-A al-} ile birlikte), *Söz başı* /d-/ ({t-/ ile birlikte), {-Duk} sıfat-fiili, *Yükleme durumu eki* {+I} ({+nI} ile birlikte), /k/ > /h/ ses değişmesi, *Duyulan geçmiş zaman eki* {-mİş} (-GAn ile birlikte), *Vasıta durumu eki* {+IA} ({+(I)n} ile birlikte), *Ayrılma durumu eki* {+dAn} ({+dIn} ile birlikte), *İlgi durumu eki* {+iη} ({+nIn} ile birlikte), *Gelecek zaman eki* {-IsAr} ({-GAy} ile birlikte), *Söz sonu ve hece başında* /G/ > /Ø/ düşmesi başlıkları altında Çağataycada yer alan Oğuzcaya ait ses ve şekil bilgisi unsurları değerlendirilmiş; söz varlığı bölümünde *anı* 'ol zamirinin belirtme hâli', *biği* 'gibi', *bigin* 'gibi, kadar', *degül* 'değil', *delü* 'deli', *dodak*, *dün* 'gece', *karşu*, *küneş* 'güneş', *ol-*, *esrük* 'sarhoş', *ev*, *iηen*" sözcüklerinin Oğuzcaya ait olduğu belirtilmiştir.

Bizim çalışmamızda yukarıda zikredilen çalışmalardan farklı olarak Çağatay sahası şairlerinin şiirlerinde yer alan Oğuzca unsurlar değil, Osmanlı şairlerinin yazdıkları Çağatayca şiirlerde yer alan Oğuzca unsurlar ele alınmıştır.

1. OSMANLI-ÇAĞATAY KÜLTÜREL ETKİLEŞİMİ

Fatih, Yavuz ve Kanuni gibi Osmanlı padişahları bilim ve sanata önem vermişlerdir. Bilim adamlarını ve sanatkarları kendi yanlarında görmek istemişler, onları Osmanlı başkentine davet etmişlerdir. Örneğin, Fatih Sultan Mehmet, Doğu Türklüğüne mensup olan Ali Kuşçu'yu davet etmiş ve ondan günlüğü 200 akçeye Ayasofya medresesinde ders vermesini istemiştir. C. Kurnaz'ın verdiği bilgilere göre Osmanlı Devleti'ne en fazla şair 16. yüzyılda, devletin kültür-sanat ve bilime daha çok önem verdiği bir dönemde gelmiştir. Yüzyıllara göre Osmanlı Devleti'ne gelen ve büyük çoğunluğu Türk soylu olan şairlerin sayısı şöyledir: 13. yy.: 1 kişi, 15. yy.: 7 kişi, 16. yy.: 34 kişi, 17. yy.: 15 kişi, 18. yy.: 14 kişi, 19. yy.: 13 kişi, 20. yy.: 2 kişi (Kurnaz 1997: 16-17).

Şairler Osmanlı Devleti'ne yalnızca iltifata mazhar olmak için değil, aynı zamanda tasavvufi gerekçelerle de gelmişlerdir. Yukarıda yüzyıllara göre sayıları verilen Anadolu'ya gelmiş 87 şairin 37'sinin tasavvufu ilgisinin olduğu tarihî kaynaklarda belirtilmiştir. Söz konusu bu şairlerden 11'inin Nakşibendî, 7'sinin Mevlevî, 1'inin Bayramî, 1'inin Yesevî tarikatına mensup olduğu ve bunların dışında kalanların da çeşitli tarikat ve dinî gruplara intisap ettikleri bilinmektedir (Kurnaz 1997: 21-22).

Anadolu'ya gelen şairlerin uğraşları sadece şairlik değildir. Bu kişilerin bir kısmı âlim, hekim, nüktedan, hoş-sohbet, kıssahan, hattat, müzehhip, ebrucu, nakkâş, hakkak ve musikîşinaslık özellikleriyle de topluma katkı sağlamışlardır (Kurnaz 1997: 23).

1.1. Osmanlı Sahasında Çağatayca Yazma Olgusu/ Arzusu

Nevayî Türk edebiyatının en önemli şairlerinden biridir. Ünü, bütün Türk dünyasına yayılmış, şairler ondan etkilenmiş ve onun kadar iyi şair olduklarını kanıtlamak için Nevayî'nin dilinde şiirler yazmışlardır. Nevayî'nin şiir dili öylesine güçlüdür ki *Çağatay tili* olarak isimlendirilen dil, *Nevayî tili* adıyla da anılmıştır.

Anadolu'ya Nevayî'nin eserlerini ilk olarak kendisi de bir Orta Asya Türk'ü olan Basrî getirmiştir (Çavuşoğlu 2011: 25). Âşık Çelebi ve Kınalı-zade Hasan Çelebi'nin tezkirelerinde Ahmed Paşa'nın Nevayî'ye nazire yazdığı bilgisi yer almaktadır. Âşık Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Ahmed Paşa'ya nazire yazmasını Sultan II. Bayezid emretmiştir (Çavuşoğlu 2011: 26). Öte yandan bu nazireler Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Sertkaya (1970: 133-134), Ahmed Paşa'nın Nevayî'nin şiirlerini okuduğunu, onun şiirlerinde gördüğü mazmunları, görüşleri, konuları, kendi şivesi ile ve Anadolu şiir geleneğine uygun tarzda yazdığını belirtmektedir. Bu bilgiler ışığında Nevayî'nin daha hayatta iken ününün Osmanlı sarayına ulaştığı ve şairlerin onun etkisine girmeye başladıkları söylenebilir. Kanunî devri sanatçılarından Lamîî Çelebi, Ali Şîr Nevayî'nin Ferhad u Şirin isimli mesnevisini Osmanlı Türkçesine çevirmiştir.

Nevayî devri ve sonrasında onun tarzıyla şiir yazma isteği bir çığ gibi büyümüştür. Kendilerini Fars şairleriyle kıyaslayarak sanatlarının yüceliğini ispatlamaya çalışan şairler 16. yüzyıldan itibaren Nevayî ile de kıyaslamaya başlamışlardır. Bu durumu Nevayî'ye duyulan hayranlığın bir yansıması olarak düşünmek gerekmektedir.

Tanzimat dönemi aydınlarından Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Midhat Efendi, Şemseddin Sami ve Ali Suavi gibi döneminin önemli şahsiyetleri de Çağatay Türkçesine ilgi duymuşlar, bu konu ile ilgili yazılar kaleme almışlardır (Şen 2014).

1.2. Osmanlı Sahasına Dışardan Gelip Çağatayca Eser Veren Sanatçılar

Osmanlı sahasında Çağatay Türkçesiyle yazılan şiir ve diğer türlerde vücuda getirilen eserler yalnızca Osmanlı'nın yerli şairleri tarafından ortaya konulmamıştır. Bu eserlerin vücuda getirilmesinde Doğu Türklüğüne mensup sanatçıların da katkısı vardır. Bu sanatçılar Osmanlı coğrafyasına sonradan gelip yerleşmişler, Anadolu'da hem Osmanlı Türkçesi ile hem de geldikleri yerin dili olan Çağatay Türkçesi ile eserler meydana getirmişlerdir. Bunlardan bazıları *Cemilî* (Kurnaz 1997: 87), *Burhaneddin Belhî* (Kahraman 2009: 677) ve *Bahşî* (Sertkaya 1999: 177) gibi sanatçılardır.

1.3. Osmanlı Sahasında Yetişip Çağatayca Eser Veren Sanatçılar

Osmanlı sahasında sanatçılar Çağatay Türkçesi ile gazel, rübaî, muhammes, tahmis, tarih manzumesi, kıt'a, mülemma türlerinde şiirler kaleme almışlardır (Sertkaya 2004: 129). Osmanlı'da Doğu Türkçesiyle şiir yazma geleneği Nevayî'den önce yaşayan Şeyyad Hamza ve Ahmed-i Da'î'ye kadar uzanır (Ersoy 2012: 46-47). Nevayî'den sonra Çağatay Türkçesiyle yazan şair sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Dönemin kudretli padişahlarından Yavuz Sultan Selim (Selimî) dahi bu akımın etkisinde kalarak Çağatayca şiirler yazmıştır. Osmanlı sahasında Çağatayca şiir yazan yerli şairlerin isimleri de şöyledir: Rahî (Büyükakkaş 2009), Dukakinzade Ahmed Bey (Kaymaz 2007), Azmî, Hafız Acem, Şükrî, Nazmî, Niyazî, Sanî, Salahî, Nedim, Şeyh Galib (Sertkaya 1970), Ahmed-i Da'î, Karamanlı Nizamî, Fasih Ahmed Dede, Amidî, Benli-zade İzzet Mehmed Beğ, Mehmed Pertev, Za'fî (Sertkaya 1971), Safî, Selimî (Yavuz Sultan Selim), Amrî, Fuzulî, Katibî (Seydî Ali Reis), Sa'î, Nedim-i Kadim (Sertkaya 1977), Kaygusuz Abdal (Güzel 1978), Edirneli Sadık, Subhî (Ersoy 2012: 17).

Yeni çalışmalar sonucunda bu sayının daha da artması muhtemeldir.

2. İNCELEME

Osmanlı sahasında Nevayî diliyle yazılmış şiirler her ne kadar Doğu Türkçesi özellikleri taşısa da şairler kendi yazı dilleri olan Osmanlı Türkçesinin tesirinden kurtulamayarak şiirlerinde Oğuzca özelliklere yer vermişlerdir. Bu çalışmada Osmanlı şairlerinin yazdıkları Çağatayca şiirlerde yer alan Oğuz Türkçesine ait dil verileri ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı karşılaştırması başlıkları altında ele alınmıştır. Her başlığın altında makalenin boyutunu aşmaması için başlıkla ilgili en fazla üç örneğe yer verilmiştir. Bazı konu başlıklarında çok sayıda örnek tespit edilirken (/t>/d/ değişmesi, *ol~ bol-* gibi) bazılarında tek örnek bulunabilmiştir (*değil~ imes* gibi).

Osmanlı sahasında Çağataycayla eser veren şairlerin eserlerinde yer alan Oğuzca özellikler, Çağatay sahasına mensup şairlerin eserlerinde de görülmektedir. Çağatay şairleri şiirlerinde Oğuzca unsurlara yer verdiği için Osmanlı şairleri bu kullanımların etkisinde kalmış ve onlar gibi yazmak gayesiyle şiirlerinde Oğuzca unsurlara yer vermiş olabileceği de gözden uzak tutulamaz.

2.1. Ses Bilgisi Açısından Karşılaştırma¹

2.1.1. Söz başında /t-/>/d-/ değişmesi

Çağatay Türkçesinde *tağı>dağı* “ve, dahi”, *ték>dek* “gibi, *tégürü>degrü* “kadar, dek”, *teğın>değın* “kadar, dek”, *turur>dur/durur* “-dır, -dir” gibi birkaç sözcükte Oğuzcanın etkisiyle /t-/>/d-/ ötümlüleşmesi ortaya çıkmıştır. Bunların dışında kalan sözcüklerde söz başında /t-/ ötümsüzü varlığını devam ettirmiştir (Eckmann 2009: 39).

Dutdılar teşhîs-i derd için mu'âlicler regim
Buldılar şihhat ki şihhatden yakındur ölmegim
(Sertkaya 1976: 177)

Fuzulî *tut-* ‘tutmak’ fiilini, Oğuzcanın tesirinde kalarak *dut-* biçiminde kullanmıştır.

Şekkerinüñ şükriñi kılmak diler men dil bile
Kulğa zâhidlik yaraşmaz bolsa sulţan içküçi
(Sertkaya 1971: 172)

Ahmed-i Da’î yukarıdaki beytinde *tile-* ‘dilemek’ fiilini, Oğuz sahasında kullanılan *dile-* biçimiyle kullanmıştır.

Hayâl-i ârizun güller açupdur bâğ-ı cân içre
Közümñüñ yağmuru diñmez ki nâgeh anı solgan dip
(Kaymaz 2007: 85)

Dukakinzade Ahmed Bey’in gazelinde yer alan yukarıdaki beyitte *tiñ-* “dinmek” fiilini, Oğuz sahasında kullanılan *diñ-* biçimiyle kullanmıştır.

2.1.2. Söz içinde ve söz sonunda /k/>/h/ değişmesi

Çağatay Türkçesinde /k/>/h/ değişmesi Oğuzca bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Uçar 2011: 52).

Alıp tîğni ilğa saçı zırhın salmış arhaya
Miniñ kaşdımğa kılmış üç toluk cām-ı şafâ tartıp
(Sertkaya 1970: 135)

Osmanlı şairlerinden Nedim, *arka* “arka” sözcüğünün /k/>/h/ değişmesine uğramış *arha* biçimini kullanmıştır.

‘Aceb âhü bolur ol közleri sehâr-ı şayyâd tek
Atar sñemğa ohlar kaşlarındın iki yâ tartıp
(Sertkaya 1971: 177)

Amidî, yukarıdaki beyitte *ok* “ok” sözcüğünü, *oh* biçimiyle kullanmıştır.

Çünkü hüblar mezhebinde yoh imiş resm-i vefâ
(Sertkaya 1976: 177)

Fuzulî’nin tahmisinde yer alan yukarıdaki mısradaki *yok* ‘yok’ sözcüğü *yoh* biçiminde kullanılmıştır.

¹ Çalışmamızda örnek olarak kullandığımız dize ve beyitler divan yazmalarını görmediğimiz için araştırmacıların çalışmalarındaki transkripsiyonlu biçime göredir.

2.1.3 Söz başında /b-/>/v-/ değişmesi

Söz başında /b-/ sesinin /v-/'ye değişmesi *var-<bar-* “varmak”, *var<bar* “var” ve *vir-<bir-* “vermek” sözcüklerinde ortaya çıkmış Oğuz sahasında görülen ses bilgisel bir özelliktir. Çağatay Türkçesinde söz başı /b-/ sesi muhafaza edilmiştir (Eckmann 2009: 37).

Ben za'f ü nâtiwânım varabilmen sen digil
Yârını közdin salıp yüz birmek ağıyârğa
 (Sertkaya 1976: 170).

Safî *bar-* “varmak” fiilini, Oğuz sahasındaki *var-* biçimiyle kullanmıştır.

Çün yakîn oldı devâsız derd ile cân virmegim
Cân virür çağda katımğa tiñri için kil begim
 (Sertkaya 1976: 177)

Fuzulî *bir-* “vermek” fiilini, Oğuz sahasındaki *vir-* biçimiyle kullanmıştır.

Eşk-i gül-günüm habar vèrmez derünüm cākidin
Yarım ağızıdın dègen miñnet zebānidur maña
 (Ersoy 2012: 27)

Subhî *ber-* “vermek” fiilini, Oğuz sahasındaki *ver-* biçimiyle kullanmıştır.

2.1.4 Hece başında /G/>/Ø/ düşmesi

2.1.4.1. {-GAy} gelecek-istek eki

Çağatay Türkçesinde gelecek-istek eki {-GAy} ve {-GA} biçimindedir (Eckmann 2009: 128). Oğuz sahasında bu ek /G-/ ve /-y/ seslerinin erimesiyle /-A/ biçimini almıştır.

Bülbül tik eyle nâle vü âhı seherğaça
*Bâşed ki rahm itip **ola** ol gonce müstemi*
 (Sertkaya 1976: 184)

Seydi Ali Reis'in Mir'atü'l-memâlik isimli eserinde yer alan yukarıdaki beyitte *ol-* 'olmak' eylemi Oğuz sahasında kullanılan {-A} istek ekiyle çekimlenmiştir.

Rind-iseñ Şubhî bar ét küy-ı harâbât ihtiyâr
*Mey-kede künci gibi **bolmaya** meskenler ara*
 (Ersoy 2012: 25)

Subhî'nin şiirinde yer alan yukarıdaki beyitte istek kipi {-A} ekiyle yapılmıştır.

2.1.4.2. {-GInÇA}, {-GUñÇA} zarf-fiil eki

Çağatay Türkçesinde {-GInÇA}, {-GUñÇA} biçiminde olan ek (Turgut 2010: 810), Oğuz sahasında /G-/ sesinin erimesi neticesinde {-InÇA}, {-UnÇA} biçimini almıştır.

*Eşk-i germim savuğ âhımdın **bolınça** şerm-sâr*
Gül bile gonçe hacil-likdin kızarıp boldı nâr
 (Sertkaya 1971: 180)

Vak'a-nüvîs Muvakkıt-zade Mehmed Pertev yukarıdaki beyitte söz konusu zarf-fiil ekinin Oğuz sahasındaki {-InÇA} biçimini kullanmıştır.

2.1.4.3. {-GAN} sıfat-fiil eki

Eski Türkçede {-GAN} biçiminde olan sıfat-fiil eki Çağatay Türkçesinde aynen devam etmiş (Eckmann 2009: 108), Batı Türkçesinde ise /-G/ sesinin erimesiyle {-An} biçimini almıştır.

*'Aqlımı yağma itip dil milkini ğāret **kılan***
Dōstlar aldum haber bir ğamzesi tatar imiş
 (Sertkaya 2004: 135)

Seydi Ali Reis (Katibî) yukarıdaki beyitte kıl- eyleminin üzerine Oğuz sahasında kullanılan {-An} sıfat-fiil ekini getirmiştir. Ekin {-An} biçimi Çağatay Türkçesinde tanıklanamamıştır (Uçar 2011: 768).

2.1.4.4. {-GAndA} zarf-fiil eki

{-GAN} sıfat-fiil eki ile bulunma durumu eki {+dA}'nın birleşmesiyle meydana gelen {-GAndA} zarf-fiil eki Çağatay Türkçesinde hece başında /G/ sesini muhafaza etmekteydi (Bodroglıgeci 2001: 269). Bu zarf-fiil eki, Oğuz sahasında ise söz sonu ve hece başında /G/ sesinin düşmesi neticesinde {-AndA} biçimini almıştır.

Tapşıraldan genc-i halvet zāhidā Ahmed hemān
*Yevm-i şūm olmuş durur **kōrende** bu vīāne dip*
 (Kaymaz 2007, 85)

Dukakinzade Ahmed Bey'in gazelinde yer alan beyitte *kōr-* 'görmek' fiili söz konusu zarf-fiil ekinin Oğuz sahasındaki türeviyle kullanıldığı görülmektedir.

2.1.4.5. {+GA} yönelme durumu eki

Çağatay Türkçesinde yönelme durumu eki {+GA}'dır. Şiir metinlerinde iyelik ekinin sonra {+A} biçimi de görülebilir (Eckmann 2009: 71). Oğuz Türkçesinin bir dönemini teşkil eden Osmanlı Türkçesinde ise hem düz yazı hem de şiir metinlerinde ek, {+A} biçimindedir.

*Alıp t̄ġnu ilğa saçı zırhın salmış **arhaya***
Minin̄ kaşdımğa kılmış üç toluğ cām-ı şafā tartıp
 (Sertkaya 1970: 135)

Osmanlı şairlerinden Nedim yukarıdaki beyitte *arha* 'arka' sözcüğünün üstüne gelen yönelme durumu ekinin {+GA} biçimi yerine Osmanlı sahasında kullanılan {+A} biçimini getirmiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi Çağatay Türkçesinde de yönelme durumu eki {+A}/ yalnızca iyelik eklerinden sonra kullanılmıştır.

(-.- / -.- / -.- / -.-)
*Nergis-i mestānesi çün **cāna** kash itdi körün*
Āhū köz birle boluptur uşbu aşlan içküçi
 (Sertkaya 1971: 172)

Ahmed-i Da'î yukarıdaki beyitte *cān* 'can, hayat' sözcüğünün üzerine gelen yönelme durumu eki olarak Oğuz sahasında kullanılan {+A}'yı getirmiştir. Ayrıca yukarıdaki beyitte {+A} veya {+GA} biçiminin tercih edilmesinde vezin bakımından da bir zorunluluk söz konusu değildir.

(-- / .-- / .-- / .--)

Ol naḥs sitārem bile ceng eylemek ister

Āḥım ki tiker kūşe-i eflāke 'alem-ni

(Sertkaya 1971: 173)

Karamanlı Nizamî yukarıdaki beyitte yönelme durumu eki olarak {+GA} yerine {+A}'yı kullanmıştır. Ekin, {+GA} veya {+A} olması vezin açısından zaruri bir tercih değildir. Her iki halde vezne uygundur. Nizamî'nin *eflāk+e* biçimini tercih etmesi Çağatayca şiir yazarken Oğuz Türkçesinin etkisinde kaldığını gösterir.

2.2. Şekil Bilgisi Açısından Karşılaştırma

2.2.1. Ayrılma durumu ekinin kullanımı

Çağatay Türkçesinde kullanılan ayrılma durumu eki {+DIn}'dir (Eckmann 2009: 77-78). Oğuz sahasında ise ek {+DAn} biçimini almıştır.

Çünkü sultān Bāyezīd Hān aldı rūmunı tahtını

Uşbu devlet için ezelden kendüsige yār imiş

(Sertkaya 1972: 160)

Bahşî yukarıdaki beytinde *ezel* sözcüğüne ayrılma durumu eki olarak Oğuz sahasında kullanılan {+DAn} biçimini getirmiştir. Çağatay Türkçesine göre ekin {+DIn} biçiminin getirilmesi beklenirdi. Ayrıca dönüşlülük zamiri olarak kullanılan *kendü* kelimesi Oğuz sahasına ait bir sözcük olarak kabul görmektedir. Doğu Türkçesinde dönüşlülük zamiri için öz sözcüğü tercih edilmiştir.

2.2.2. Zarf-fiil eklerinin kullanımı

2.2.2.1. {-dUkçA} zarf-fiil eki

{-dUkçA} Oğuz sahasında kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Çağatay Türkçesinde örneğine rastlanamamıştır (Turgut 2010).

Ğuşşa vü endūh u ğam yetdükçe dil şādān olur

N'eylesün ğurbetde ğam-ġin könlüme mu'tād érür

(Ersoy 2012: 30)

Subhî'nin yukarıdaki beytinde yer alan {-dUKçA} zarf-fiil eki Batı Türkçesinde kullanılan bir ektir.

2.2.2.2. {-p} zarf-fiil eki

{-p} zarf-fiil eki Çağatay Türkçesinde ünlüyle biten gövdelere doğrudan, yardımcı sese ihtiyaç duymadan gelir (Eckmann 2009: 119). Oğuz sahasında ise yardımcı ses, ekin bünyesine Dahil olmuştur. Ünlü ile biten bir sözcükten sonra araya /-y-/ yardımcı ünsüzünü almak suretiyle kullanılır.

Bolmadı zāhir kuyuş mişliñ bu gerdün üstide

Tolğanır tōlāb yanlı bolmayup bir dem muķīm

(Sertkaya 1971: 183)

Za'fî'nin yukarıda yer alan beytinde *bolma-* 'olmamak' eylemi {-p} zarf-fiil ekiyle doğrudan bağlanmamış, araya /-y-/ yardımcı ünsüzünü almıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılan bir şiirde sözcüğün *bolmayup* biçimi yerine *bolmap* şeklinde olması beklenirdi. Bu kullanım Oğuz

Türkçesine özgüdür. Za' fî'nin bu ekin yazımında Oğuzca tesirinde kaldığı görülmektedir.

2.3. Söz Varlığı Açısından Karşılaştırma

2.3.1. Ol-~ Bol-

Türk lehçelerinin tasnifinde *ol-* fiili belirleyici bir rol üstlenmektedir. Batı grubu Türk lehçelerinde *ol-* fiili kullanılırken Kuzeydoğu Türk lehçelerinde *bol-* fiili yer almaktadır.

Dest-i cev̄ ile per̄şān-ḥāl ü zār u pür-melāl
*Zülf-i dilber kibi **olmuşken** dil ü cānum dü nīm*
 (Sertkaya 1971: 182)

Za' fî, yukarıdaki beyitte *ol-* fiilini kullanmıştır. Çağatay sahasında *bol-* fiili kullanılırken şairin, *ol-* fiilini tercih etmesi kendi lehçesi olan Oğuzcanın tesirini gösterir.

Bülbül tik eyle nāle vü āhı seherḡaça
*Bāşed ki rahm itip **ola** ol ḡonce müstemî'*
 (Sertkaya 1976: 184)

Seydi Ali Reis (Katibî), yukarıdaki beyitte *ol-* fiilini kullanmıştır.

[Āh eder] kühsārlar āh u fiḡānumdın mēniḡ
Ḳan olur şahrā yüzi eşk-i revānumdın mēniḡ
 (Ersoy 2012: 22)

Subhî yukarıdaki beyitte *kan* 'kan' sözcüğünü Oğuz sahasında kullanılan *ol-* eylemiyle birleşik fiile sokmuştur.

2.3.2. Bul-~ Tap-

Bul- sözcüğü Osmanlı Türkçesinde *tap-* karşılığında kullanılan bir sözcüktür. Çağatay Türkçesinde az sayıdaki *bul-* kullanımı Oğuz Türkçesinin tesiri olarak değerlendirilmektedir.

*Cur'asın nūş ider bolsa ḡayāt-ı cān **bulur***
Hızr tek menḡü yaşar ol āb-ı ḡayvān içküçi
 (Sertkaya 1971: 172)

Ahmed-i Da'î, yukarıdaki beyitte *tap-* yerine *bul-* fiilini kullanmıştır.

*Aytınız kim tilbe boldum ayru **tüşkeçde** hemān*
*Bezm ara çün **bulmaḡay** yārimni itmey mü fiḡān*
 (Sertkaya 1971: 180)

Vak'a-nüvîs Muvakkıt-zade Mehmed Pertev, yukarıdaki beyitte Oğuz sahasında *tap-* 'bulmak' karşılığında kullanılan *bul-* eylemini tercih etmiştir. İki fiilde açıklık-kapalılık açısından aynı değerde olduğu için vezin bakımından da bir tercih konusu değildir. Ayrıca şairin kullandığı {-keçde} zarf-fiil yapısı dikkat çekicidir. {-kAç} eki zaten tek başına {-İncA} anlamı veren bir ektir. Şair, ekin üstüne hal eki getirerek yeni bir ek ortaya çıkarmıştır. Çünkü Çağataycada böyle bir zarf-fiil eki yoktur. {-AndA} zarf-fiil ekinden örnekseme yoluyla yapılmış bir ek gibi görünmektedir. Oğuz Türkçesinin tesirini burada da görmekteyiz.

*Derdinüñ dermānıñı sordum lebünḡdin **bulmadım***
Kalmışam ḡayrān u vālih la'ldin yazu körüp
 (Kaymaz 2007: 84)

Dukakinzade Ahmed Bey, yukarıdaki beyitte *tap-* eylemi yerine *bul-* eylemini kullanmıştır

2.3.3. İle~ Birle

Çağatay sahasında *ile* edatı karşılığında sıklıkla *bile*, *birle*, *bilen* ve *birlen* edatları yer almıştır (Eckmann 2009: 98).

(-- / .-- / --- / .--)

Köp cev̄ ü cef̄a itküçi yār ile siniñ dik

Çinkis dağı itmezdi böle z̄ulm u sitem-ni

(Sertkaya 1971: 173)

Karamanlı Nizamî, yukarıdaki beyitte Osmanlı sahasında sıklıkla kullanılan *ile* edatını kullanmıştır. Ayrıca bu beyitte *ile* edatının kullanımı vezni de bozmuş, /i/ sesi imale ile uzatılmıştır. Oysa *birle* kullanılmış olsaydı vezin bozulmaz hece -. olurdu. Bu durum Nizamî'nin Oğuzca etkisinden çıkamadığını gösterir.

(-.- / -.- / -.- / -.-)

Hârdın hançer çeküp gülşende gül bülbül ile

Katl idermin bu harâmî kelmesün bostâne

(Kaymaz 2007: 85)

Dukakinzade Ahmed Bey, yukarıdaki beyitte bağlama edatı olarak, *ile*'yi kullanmıştır. Çağatay sahasında sıklıkla kullanılan *bile* edatının kullanımı da vezin açısından bir mahzur oluşturmamaktadır. *Bile* yerine *ile* edatının tercihi Oğuz Türkçesinin bir tesiridir.

2.3.4. Degil~ İmes

degil sözcüğü Oğuz Türkçesinde görülen bir olumsuzluk edatıdır. Çağatay Türkçesinde bunun yerine *emes* kullanılır.

İşk odına tutuşup Şâfi yanarsa ğam degil

Yanmağılan yol tapıpdur şem 'i bezm-i bārğa

(Sertkaya 1976: 170)

Sâfi, yukarıdaki beyitte Oğuz sahasında görülen *degil* edatını kullanmıştır.

2.3.5. -A bil~~ -A al-

Çağatay Türkçesinin yeterlilik fiili *al-* yardımcı fiildir. Ancak bu görevde *bil-* yardımcı fiili az da olsa kullanılmıştır. Bu kullanımı, bilim adamları Oğuzcanın Çağataycaya tesiri olarak kabul etmişlerdir (Kaymaz 2004: 204-205).

Bendesığa böyle beyti ayta bilmes hiç kim

(Sertkaya 1971: 180)

Vak'a-nüvîs Muvakkıt-zade Mehmed Pertev'in tahmininde yer alan yukarıdaki mısradaki *ayt-* 'söylemek' fiilinin yeterlilik çekiminde *al-* yerine *bil-* yardımcı fiili tercih edilmiştir.

Ben za'f̄ ü nātüvānum varabilmen sen digil

Yārnu közdin salıp yüz birmek ağıyārğa

(Sertkaya 1976: 170)

Saffî'nin gazelinde yer alan yukarıdaki beyitte de yeterlilik çekiminde *bil-* yardımcı fiili kullanılmıştır.

Hâşır olup mên nâ-tüvân yêrden başum kalduramam
Tîğ-i hasret yarası mundağ cerâhatdur maña

(Ersoy 2012: 24)

Subhî'nin gazelinde yer alan yukarıdaki beyitte yeterlilik fiilinin olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi {-AmA} ekiyle ile yapılmıştır. Çağatay Türkçesiyle yazılan bir şiirde bu çekimin "kalduralmas men" biçiminde olması belenirdi. Ayrıca *kaldur-* fiili Çağatay Türkçesinde şahıs zamiri ile çekimlenmesi gerekirken Oğuz sahasındaki gibi {(X)m} I. Teklik şahıs ekiyle çekimlenmiştir.

3. SONUÇ

Bu çalışmada Osmanlı şairlerinin Nevâyî ve Çağatay Türkçesinin tesiriyle kaleme aldığı şiirlerde Oğuz Türkçesine ait dil unsurları ele alınmıştır. Çağatay Türkçesi ile yazılan bu şiirlerde Oğuz Türkçesine ait ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı incelenmiştir.

Ses bilgisi açısından karşılaştırma başlığı altında Osmanlı şairlerinin Oğuz Türkçesinin tesirinde kalarak söz başında /t-/>/d-/ değişmesine, söz içinde ve söz sonunda /k/>/h/ değişmesine, söz başında /b-/>/v-/ değişmesine uğramış sözcüklere Çağataycayla yazdıkları şiirlerinde yer verdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca hece başında /G/ düşmesi alt başlığı altında {-GAy} gelecek-istek eki, {-GInçA}, {-GUnçA} zarf-fiil eki, {-GAn} sıfat-fiil eki, {-GAndA} zarf-fiil eki, {+GA} yönelme durumu ekinin Oğuz sahasındaki biçimlerine söz konusu şiirlerde yer verildiği görülmüştür.

Şekil bilgisi açısından karşılaştırma başlığı altında Osmanlı şairlerinin Oğuz Türkçesinin etkisiyle bazı sözcüklerde ayrılma durumu için {+DIn} eki yerine {+DAn}ekini kullandıkları görülmüştür. Çağatay Türkçesinde tanıklanamayan Oğuz sahasına ait {-dUkçA} zarf-fiil ekini Subhî'nin Çağataycayla yazdığı şiirinde kullandığı tespit edilmiştir. Son olarak Çağatay Türkçesinde ünlüyle biten fiillere doğrudan getirilen {-p} zarf-fiil ekinin Oğuz sahasındaki gibi ünlüyle biten fiile {-(yX)p} biçiminde yardımcı ünlü getirilerek kullanıldığı görülmüştür.

Söz varlığı karşılaştırılması bölümünde Osmanlı şairlerinin Çağatay Türkçesine ait olduğu kabul edilen sözcüklerden *bol-*, *tap-*, *birle*, *imes* ve *al-* yerine Oğuz sahasındaki karşılıkları olan *ol-*, *bul-*, *ile*, *değil* ve *bil-* sözcüklerini kullandıkları ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, Osmanlı şairlerinin -her ne kadar Çağatay Türkçesi özellikleri taşıyan şiirler yazmış olsalar da- kendi yazı dilleri olan Osmanlı Türkçesinin tesirinden kurtulamadıkları ve şiirlerinde Oğuz Türkçesine özgü unsurlara yer verdikleri anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- BODROGLIGETI, András J. E. (2001), *A Grammar of Chagatay*. München: Lincom Europa.
- BÜYÜKAKKAŞ, Ahmet, (2009), "16. Yüzyıl Şairi Râhî'nin Çağatayca Şiirleri" *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 25: 41 -49.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet (2011), "Kanunî Devrinin Sonuna Kadar Anadolu'da Nevâyî Tesiri Üzerine Notlar", *Gazi Türkiyat/ Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 8: 23-35.
- ECKMANN, János (2009), *Çağatayca El Kitabı*, (çev. Günay Karaağaç), İstanbul: Kesit Yay.
- ERASLAN, Kemal, (1968), "Seydi Ali Reis'in Çağatayca Gazelleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 16: 41 -54.
- E. UÇAR, Filiz Meltem (2011), *Çağatay Türkçesinde İsim*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- ERSOY, Ersen (2012), "XVI. Asır Osmanlı Sahası Şairlerinden Subhî'nin (Ö. 1548/49) Çağatayca Şiirleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 47: 17-36.
- GÜLSEVİN, Gürer (2010), "Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım" *Turkish Studies*, Cilt 5/1: 57-76.
- GÜZEL, Abdurrahman (1978), "Kaygusuz Abdal'ın Çağatayca Bir Gazeli", *Türk Kültürü*, Sayı 194: 101-103.
- KAHRAMAN, Bahaettin (2009), "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", *Turkish Studies*, Cilt 4/2: 639-671.
- KARAHAN, Akartürk (2013), *Dîvânü Luğatî't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- KAYMAZ, Zeki (2004), "Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine", *Amancolovskie Çiteniya, Kazakistan/Öskemen*, 7-8 Ekim 2004: 204-210.
- KAYMAZ, Zeki (2007), "Dukakinzade Ahmed Bey'in Çağatay Türkçesi ile Üç Gazeli", *TDAY Belleten*, Cilt1: 83-86.
- KORKMAZ, Zeynep (1995), "Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Cilt 1: 205-216.
- KURNAZ, Cemal (1997), *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2013), "Türkistan'dan Türkiye'ye Kelime Göçü Örneği Cigi Cigi", *Turkish Studies*, Cilt 8/9: 2145-2156.
- ÖZTÜRK, Rıdvan (2014), "Afganistanlı Özbek Şairlerinde Fuzuli Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36: 35-47.
- PARLATIR, İsmail (2006), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- RAHİMİ, Farhad (2014), "Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies*, Cilt 9/3: 1157-1218.
- SERTKAYA, Ayşe Gül (1999), "Doğu Türkçesi ile Yazılmış Leffüneşirli Bir Kasidenin Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler", *İlmi Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 7: 177-190.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1970), "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri I", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 18: 133-138.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1971), "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri II", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 19: 171-184.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1972), "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III: Uygur Harfleri ile Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 20: 157-184.
- SERTKAYA, Osman Fikri (1976), "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 22: 169-189.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2004), "Osmanlı Şairlerinde Ali Şir Nevâyî Tarzı ve Nevâyî'ye Anadolu'da Yazılan Nazireler", *Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri: 24-25 Eylül 2001*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.: 129-140.
- SERTKAYA, Osman Fikri (2006), "Lâmîî Çelebi'nin Doğu Türkçesiyle Bir Mektubu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 35: 169-180.
- ŞEN, Mesut (2005), "Tanzimat Aydınlarının "Çağatay Türkçesi"ne Bakışı ve Şemseddîn Sâmî'nin Tesiri", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17: 195-227.
- TURGUT, Aynur (2010), *Çağatay Türkçesinde Fiil -Metin-*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi.
- ÜNLÜ, Suat (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yay.
- YAVUZ, Kemal, Orhan Yavuz, (2016) *Muhibbî Dîvânü -Bütün şiirleri- (2 Cilt)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay.